

TANULMÁNY

BELÉNYI GYULA

A Bibó–Erdei kapcsolat
és a városmegyes reformterv

A fiatal Bibó István szellemi fejlődésében talán egyetlen élő személy sem játszott olyan fontos szerepet, mint Erdei Ferenc. E szerep érzelmi alapját az a már-már romantikusnak tűnő, erős baráti vonzódás teremtette meg, amelyet kettejük ifjúkori levelezése nagyon érzékletesen dokumentál.¹ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy két, társadalomtudományos kérdések és a mögöttük rejlő politikai problémák iránt élenként érdeklődő fiatalember vonzalmának közös eszmei alapjai is voltak. Ennek alátámasztására elegendő csupán Bibó István 1940-ben publikált, Erdei munkásságáról szóló cikkére hivatkoznom. (Bibó, I. 185–201.) Egy ilyen barátság és eszmei rokonság egyáltalán nem megy ritkaságszámba két azonos korú és egy egyetem egyazon karára járó fiatalember között. Am a korabeli (és részben a mai) beidegződések szerint gondolkodva feltűnik valami nem természetes is ebben a kapcsolatban – hiszen mi hozhatott közel egymáshoz egy kisparaszti és egy (korabeli kifejezéssel) „úri középosztályi” értelmiségi családból származó egyetemi hallgatót? A társadalmi csoportjaikkal kapcsolatos sztereotip ítéletek szerint kettejüknek ugyanis nem egymás mellett, hanem egymással szemben lett volna a helyük. (Megjegyzem, maga Bibó mutatott rá, hogy az a szellemi mozgalom, amelyhez az 1930-as években mindketten csatlakoztak, élvezte az úgynevezett „úri” értelmiség jó részének – a reformok iránt nyitott részének – a szimpátiáját,² ami kettejük egymással kapcsolatos nyitottságának a társadalmi hátterét is jórészt megmagyarázza.)

A feltett kérdésre e rövid tanulmány keretében meg sem kísérelhetem a minden részletre kiterjedő válaszadást. Csupán arra szorítkozom, hogy a rokon gondolkodásmód és értékrend különböző eredetét és összekapcsolódási pontjait próbáljam kitapogatni, valamint arra, hogy egyetlenegy részlet kinagyításával, a nevezetes városmegyes reformterv kialakulásának bemutatásával eszméik egyik gyakorlati megvalósítási kísérletét is felvillantsam.

Abban, hogy gondolkodásuk az eltérő eszmei gyökerek ellenére egy időre igen közel tudott kerülni egymáshoz, a magyar népi mozgalomban kialakult szellemi miliőnek volt jelentős szerepe. Éppen Bibó Istvántól tudjuk ugyanis, hogy ez a radikális, s az ország társadalmi valóságát más ellenzéki eszmeáramlatoknál jobban ismerő szellemi és politikai tömörülés egyszerre akarta és tudta képviselni a társadalom egésze – hangsúlyozottan beleértve a parasztság alsó rétegeit is – társadalmi felszabadulásának és a francia forradalom által képviselt szabadságeszmények intézményes biztosításának kettős követelményét. Azaz, egyszerre mondta magáénak a demokratikus társadalomfelfogást és a klasszikus liberalizmus eszmerendszerét, s így döntően különbözött a kor antiliberalis, diktatórikus politikai mozgalmaitól és uralmi formáitól, a hitlerizmustól³ és – tehetném én hozzá – a sztálinizmustól. (Nem állítom persze, hogy ez a kettős

eszmái alap, főként annak liberális eleme, Darvas Józseftől Erdélyi Józsefíg e mozgalom minden tagjára jellemző lett volna – de ennek részletezése messze elvinne a gondolatmenettől.)

Aligha jutunk tévútra, ha a népi mozgalomnak ezt a Bibótól származó általános jellemzését mint magyarázó elvet átvisszük a két fiatal gondolkodó eszmái közeledésének problémakörére is. Tudniillik, a hagyatarmelő parasztcsalád ambiciózus fia első-sorban saját társadalmi élményei hatására kezdett tudományos kérdésekkel foglalkozni; konkrétan fogalmazva: őt a parasztság rendies kötöttségei végleges felszámolásának igénye vitte el az emberi szabadság általánosabb érvényű eszméinek vállalásáig. (Ezt akkor, az 1930-as években ő is, bár csak átmenetileg, a társadalom polgárosodási folyamatának kiteljesítésétől remélte. A *Parasztok* című könyvéből tudjuk, hogy a paraszti polgárosodásnak az európai történelemben két típusát különböztette meg. Az egyik a nyugat-európai út volt, ahol a parasztság a polgárság társadalmi mintáit követve vetkőzte le rendies kötöttségeit. A másik a skandináv, ahol viszont a parasztság nem mások mintái nyomán lépett a polgárosodás útjára, hanem saját magát tudta a társadalom polgári osztályává emelni. Erdei félreérthetetlenül ezt a modellt tartotta vonzóbbnak, amely a modern termelési szakismeretekkel, oktatási rendszerrel és nem utolsósorban erős politikai képviseléssel rendelkező földművelő polgárok társadalmát teremtette meg.)⁴

Bibó figyelmét viszont a maga szűkebb társadalmi környezetében szerzett intellektuális élmények nyomán kezdetben olyan elvont kérdések vonták magukra, mint a szabadság és a kényszer kapcsolata a jogban, s ő innen lépett tovább az elvont szabadság-észmények gyakorlati megvalósításának igényéig. (Ez kettejük gondolkodásának absztrakciós szintjén végig érződött.) Ennek a gyakorlati megvalósításnak pedig a két világháború közötti Magyarországon vitathatatlanul az volt a legfőbb próbája: vállalja-e valaki, hogy a társadalom legalsó rétegét, a szegényparasztságot is beemelve a szabad és jogilag egyenlő állampolgárok közösségébe? (Bibó, Erdeivel ellentétben, végig ki is tartott a maga meggyőződése mellett. Elég csak arra utalni, hogy még az 1970-es évek második felében készült interjúk egyikében is az 1945-ös földreform – kétségkívül vitatható, mert törvénytelenségeket is előidéző – végrehajtási módját éppen azzal védte meg, hogy hozzájárult a szegényparasztság „öntudatnöveléséhez.”⁵ A közös eszmeiség problémaköréhez végül egy befejező megjegyzést tennék. A parasztság mindkettejük számára fontos társadalmi felszabadulásának, tehát a rendies kötöttségek végleges eltakarításának gondolatát kettejük közül Bibó hangsúlyozta élesebben, aki egyébként a témáról igen keveset írt. Barátja műveiről írott, 1940-ben megjelent ismertetése például Erdei összetett, többrejtő mondanivalójából jószerevel csak azt az egy, vitathatatlanul Erdei számára is központi gondolatot emelte ki, hogy a paraszti társadalom semmilyen formában, tehát még egy elképzelt urak nélküli „parasztország” formájában sem őrizhető meg. (Bibó, I. 193.) Nem őrizhető meg azért, mert paraszt-mivoltának bármilyen módon történő konzerválása a rendies érintkezési formák továbbélését jelentené.

Erdei és Bibó oly sokat emlegetett városmegyes igazgatási reformtervét tulajdonképpen szintén a rendi maradványok felszámolásának az igénye hatja át: a tradicionális igazgatási rendszer elemeinek továbbélésében ugyanis mindketten az úr–szolga típusú alá-fölrendeltségi viszonyok megőrzésének nemkívánatos eszközét látták. Ezért léptek fel a korabeli magas színvonalú, szakszerű igazgatási reformtervektől (amelyek elsősorban Magyar Zoltán nevéhez fűződtek) eltérő programmal.⁶ De inntől helyesebb egyes számra térnünk: az elgondolás ugyanis egy Bibótól származó fontos elemről tekintve (nevezetesen, hogy az ország területi igazgatási beosztását a városok körül,

azokra alapozva kell átalakítani)⁷ kezdetben teljes egészében Erdei Ferencé volt. (Bibó István szerepe e reformterv történetének második – egyébként politikatörténeti szempontból messze fontosabb – szakaszában, 1945–1946-ban fog megnövekedni, s jelentőségében az Erdeié elé kerülni. Végül a harmadik, 1947–1950 közötti időszakaszban, a *Magyarország városhálózatának kiépítése* című térkép-összeállítás elkészítésekor már abszolút túlsúlyos a vállalkozásból kihátráló Erdeihez képest, aki akkor már egész település- és agrárpolitikai elvrendszerét feladva, eredeti elgondolásaival szöges ellentétben álló gyakorlati politikát valósít meg, mint a Tanyai Tanács elnöke vagy mint a Tiszántúli Természetátalakító Tervbizottság tagja.)

Erdei az 1939-ben megjelent *Magyar város* című könyvének „Országépítés városokkal” alfejezetében körvonalazta először egy „urbanista országrendezési terv” gondolatát. Kiindulópontja az volt, hogy Magyarországon a falvak és a városok társadalma között mély szakadék húzódik. E két településforma olyan nagy társadalmi távolságok települési keretétül szolgál, hogy Erdei egyenesen „területi rendiség” meglétéről beszél.⁸ A könyv tudományos alapgondolata, s egyben politikai üzenete éppen ezzel kapcsolatos: elősegíteni a magyar társadalom e térbeli (lényegében településtípusonkénti) rendies elkülönültségének megszüntetését. Ezt pedig a társadalom egészének urbanizálásától remélte, hiszen a falut a maga egészében a rendi(es) társadalmi viszonyok termékének és egyben e viszonyok konzerválójának tartotta.⁹ Ez az „urbanista országrendező terv” persze nem azt tűzte ki célul, hogy az ország minden lakosa városokban lakjon, hiszen annak nem lett volna realitása, hanem azt, hogy „minden vidéknek” (azaz kisebb tájegységnek) „meglegyen a maga városa, és avval olyan egységet képezzen, amely állandó közlekedés és egybeszerveződés révén az egész vidék számára biztosítja a város javait”.¹⁰ A város és vidéke ilyen szoros „egybeszerveződése” lehetővé tenné, hogy a falusi emberek is szippanthassanak a városok szabadságot adó levegőjéből, azaz hogy ők is a rendies alávetettségől megszabadult (állam)polgárok lehessenek. Ennek az elképzelésnek a megvalósítása elsősorban a mezőgazdasági népesség esetében ütközhet objektív akadályba, tekintve, hogy munkájuk jellege (a termelés helyhez kötöttsége) miatt nem tudnak a várossal rendszeres kapcsolatot tartani, holott egyetlen társadalmi réteg sem szorulna rá annyira az urbanizálódásra, mint a parasztság. Az alföldi tanyás városok azonban éppen ennek az akadálnak a leküzdésére alkalmasak – mondja Erdei –, mert egyszerre nyújtják a városi élet és a tartós termelőhelyi jelenlét lehetőségét. A munkahely funkcióját betöltő tanya ugyanis nem egy külön, a várostól függő, annak alávetett település (mint amilyen a falu), hanem végeredményben városrész, a tanyaiak pedig a város polgárai. (Megjegyezzük, hogy a *Magyar város* minden eredetisége mellett nem mentes a szemléleti egyoldalúságoktól sem. A szerző például – tévesen – csak az alföldi városokat tekintette „magyar”-nak, a dunántúliakat és az északiakat idegennek tartotta. Nem tekinthető megalapozottnak továbbá az a gondolat sem, hogy a tanyás városok kettős szállásrendszerében a magyarság ősi, honfoglalás előtti „településszervező ösztöne” éledt volna újjá. Ezek azonban a könyvben felvázolt reformkonceptió értékét nem csökkentik.)

Hogy a városok és az őket körülvevő „vidék” „egybeszerveződése” valóra válhasson, ahhoz az ország városhálózatának és területi igazgatási szervezetének egyaránt jelentős változásokon kellene átesnie. Elsősorban azt kellene elérni, hogy az ország minden kisebb tájegysége rendelkezék egy várossal (de mindegyik szigorúan csak egyetleneggel).¹¹ Azokon a vidékeken, ahol még nem alakultak ki városok, ott az arra legalkalmasabb, központi helyen fekvő községeket kell várossá fejleszteni. A saját vidé-

kük természetes gazdasági és kulturális központjaként szolgáló városokat kell azután a területi igazgatás székhelyévé tenni. Az alsó szintű, az „elemi városi szükségleteket” kielégítő igazgatás szintje felett, az országrészek életének igazgatására Erdei elgondolása szerint ki kellene fejleszteni egy középső, tartományi igazgatási szintet is, többek között azért, hogy ezáltal a központi (miniszteriális) igazgatás decentralizálható legyen.¹²

1945 után ez a koncepció a Nemzeti Parasztpárt javaslataiban, mindenekelőtt 1946. júliusi közigazgatási reformtervében (Bibó és Erdei közös alkotásában) elevenedett fel.¹³ Ebben javasolták az ország 25 vármegyéjének és 151 járásának megszüntetését, és helyettük 70–80 városmegye, valamint hét országos kerület létrehozását. A terv az igazgatási szervezet nagyfokú egyszerűsítését és a városmegyei önkormányzatok jelentős mértékű megerősítését állította a javasolt reform középpontjába, és egyidejűleg nagy jelentőséget tulajdonított az országos kerületek felállításának is, mert azok hozzájárulhatnak a minisztériumi igazgatás decentralizálásához, s egyben elősegíthetik a fővároson kívüli hat székhely (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Szombathely és Győr) „igazi középvárosokká” fejlődését.¹⁴ Itt nem részletezhető politikai okokból a terv, noha 1946-ban a kormány hivatalos tanácsadó szervei is foglalkoztak vele, éppen Bibó István előterjesztésében,¹⁵ nem vált valóra. Amikor pedig Bibó pályafutásának legnagyobb szabású gyakorlati vállalkozásaként 1950-ben megjelent a *Magyarország városhálózatának kiépítése* című térkép-összeállítás,¹⁶ amely végül 98 városmegye felállítását javasolta, a munkát „süket csend” fogadta csupán.¹⁷ Már folyamatban volt a tanácsrendszer bevezetése. Holott ez a terv az 1870-es évek óta a legértékesebb kísérlet volt a területi igazgatási szervezet átalakítására – még akkor is, ha tudjuk: egy kialakult igazgatási szervezet önmegtartó képessége igen erős, ezért a kivitelezés sem lett volna könnyű. A kísérlet ígéretességét abban látom, hogy: 1. jelentősen meg kívánta erősíteni a városmegyei önkormányzatokat; 2. decentralizálni akarta a központi (miniszteriális) igazgatást; 3. jelentősen fejleszteni akarta az ország városhálózatát; 4. megvalósítása feltételezte volna az ország gazdaságának területileg kiegyenlítettebb fejlesztését; 5. a város és vidéke társadalmának egybeszervezésével elősegítette volna a vidéki emberek társadalmi felemelkedését.¹⁸ Olyan korszerűsítési terv volt ez tehát, amely az ország társadalmát úgy kívánta bekapcsolni az urbanizációs folyamatokba, hogy közben ne rombolódjanak szét a helyi társadalmak, az ott élők ne kényszerüljenek elvándorolni és egyetlen (esetleg néhány) nagyvárosba tömörülni, hanem maguknak a helyi társadalmaknak az urbanizálódását és polgárosodását kívánta szolgálni. A Rákosi-rendszerben talán éppen ezért nem válhatott valóra.

JEGYZETEK

- 1 Erdei Ferenc levele Bibó Istvánhoz, 1935. nov. 29. és Bibó István levele Erdei Ferenchez, 1935. dec. 15. – A leveleket közli: *Levelezés köz- és magánügyben 1931–1944*. Címzett vagy feladó: Erdei Ferenc. Szerk.: H. Soós Mária. Budapest, 1991. 40–42.
- 2 „...a magyar népi mozgalom egész fennállása alatt élvezte az erősen nemzeti szellemű úri értelmiség reformer szárnyának nem is kisköki szimpátiáját, adott esetben támogatását.” – Bibó István: *Levél Borbándi Gyulához*. (Bibó, III. 301.)
- 3 „...a magyar népi mozgalom teljes mértékben belesimul, azonos az európai szabadságmozgalom nagy vonalával, teljes mértékben magáévá teszi a francia forradalom szabadság-egyenlőség-testvériség ideológiáját...” I. m. 299.
- 4 Erdei Ferenc: *Parasztok. Hasonmás kiadás*. Budapest, 1973. – Nyugaton „a parasztokat egyszerűen elnyelte és magába olvasztotta a polgári-nemzeti társadalom. (...) A széles polgári

- réteg polgárosította a parasztságot egészen addig, míg paraszt jellegét csak nevében és emlékeiben őrzi meg.” (116.) „Északon sem igazi parasztok már a földművelők. De míg nyugaton polgári társadalom nyelte el őket, addig északon parasztok hódították meg a polgári társadalmat. Amott a város hajtotta maga alá a falut, emitt a falu vette birtokába a várost.” (121.) A skandináv országokban sem „paraszt már az ember, de mindent megtartott, ami a parasztleletben értékes, sőt azt emelte a legmagasabb kultúra szintjére. Ezek a parasztok az irigyelt példaképei minden más parasztnak...” (125.)
- 5 Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Budapest, 1989. 55.
 - 6 A két világháború közötti igazgatási reformterveket kimerítően ismerteti Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon. Budapest, 1973. 262–514. Bibó visszatekintő értékelése Magyaráról és Erdeivel közös saját felfogásukról: Huszár Tibor: Bibó István. I. m. 107–108., ill. 31.
 - 7 „Emlékszem, hogy valamikor a harmincas évek elején egyszer leültem egy magyar – történetesen egy néprajzi – térkép elé, ami a városi göcot külön foltokban mutatta, és elkezdtem próbálgatni, hogyan lehetne olyan közigazgatási egységeket csinálni, amelyek a meglévő városi göcök köré csoportosulnak.” – I. m. 34–35.
 - 8 Erdei Ferenc: Magyar város. Hasonmás kiadás. Budapest, 1974. 44–45. – „...a városiak és a falusiak ellentétes csoportja mintegy területi rendiség (sic!) jelenik meg egymással való szembenállásban és két különálló életteret jelent.” – írja Erdei, majd hozzáteszi: „A polgárosodás városi termék és a javaival való élés is nagyrésztben a város kiváltsága maradt.”
 - 9 Ezt a gondolatot hangsúlyozza a falvakról szóló könyvében is: „Nálunk nem következett be a rendi-feudalista társadalomrendszernek a teljes felszámolása, s különösen falvaink azok, amelyek nagyjából ma is rendi viszonyok között élnek.” – Erdei Ferenc: Magyar falu. Budapest, 1974. 16.
 - 10 Erdei Ferenc: Magyar város, i. m. 229.
 - 11 I. m. 231.
 - 12 I. m. 233.
 - 13 Az 1945–1948 közötti közigazgatási reformtervek történetére: Gyarmati György: Három koncepció és ami utána következik... Tér és társadalom, 1989/4. 3–15.
 - 14 A magyar közigazgatás reformja. A Nemzeti Parasztpárt javaslata. Írták: Erdei Ferenc és Bibó István. Közreadja: Huszár Tibor: Bibó István. i. m. 267–275. – Bibó 1945 májusa óta volt formálisan is a Nemzeti Parasztpárt tagja. – I. m. 66.
 - 15 A kormány által 1945 végén létrehozott, koalíciós alapon működő szerve, a Jogi Reformbizottság több ízben tárgyalta az igazgatási reform kérdését. L.: A Jogi Reformbizottság üléseinek jegyzőkönyvei. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet. – Az archív anyagokat néhai Kovács István akadémikus bocsátotta rendelkezésemre, amiért írásban már csak megköszönhetek köszönetet. – A JRB működését részletesen elemzi: Gyarmati György: Közigazgatási reform és pártküzdelmek 1944–1947. – Valóság, 1984/6. 9–20. (Különösen 14–17.)
 - 16 Magyarország városhálózatának kiépítése. Tervezték és szerkesztették: Bibó István és Mattyasovszky Jenő. Budapest, 1950. – A 98+7 térképet tartalmazó összeállítás Bibó által írt rövid előszava hangsúlyozza: a munka – amely eredetileg egy háromrészes, nagyszabású alkotás melléklete lett volna csupán – több volt, mint egy egyszerű igazgatási reformjavaslat. Nem kisebb igénynek lépett fel ugyanis, mint azzal, hogy a magyar tanyás városok modelljét követve hozzájáruljon „a városi szolgálatok szervezett kialakításá”-hoz, a várossal való közlekedés intenzívvé és állandóvá tételéhez is. (Bevezetés X. oldala.)
 - 17 Bibó István kifejezése. L.: Huszár Tibor: Bibó István. I. m. 100.
 - 18 Maga Bibó István is ebben látta a városmegyes igazgatási reform legfőbb erényét. Még 1946-ban így írt: A parasztpárti terv „olyan reformnak az útját mutatja meg, mely számba veszi a magyar közigazgatás kérdésének a magyar társadalomfejlődéssel való végzetes összefüggését...” – Bibó István: A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások. (Bibó, II. 328.)